

Tarih Okulu
Sonbahar 2008
Sayı I, 5-17.

OSMANLI EKONOMİ POLİTİĞİNE KISA BİR BAKIŞ (XVIII- XIX. Yüzyıllar)

Cihan Özgün*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu coğrafi konumundan dolayı hareketli ve canlı bir ekonomik yaşam ve ortama sahip olmuştur. Osmanlı imparatorluğu dünya ekonomisine eklenme sürecinde tarım, ticaret, sanayi, ekonomik kurumlar, ulaşım, ekonomik ilişkiler ve hizmetlerde büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu çalışmada 18. yüzyıl Osmanlı'sından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçirdiği ekonomi politikası incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Ekonomik Değişim, Ekonomik İlişkiler ve Düzen, Tarım, Ticaret, Sanayi.*

Abstract

Ottoman Empire, due to its geographic condition has a animated and lively economic life and environment. Especially, while Ottoman Empire was relating to world's economy, there were great changes in agriculture, trade, industry, economical companies, communication and service areas. In this work, are examined, political economy from XVIII. century to the establihsment of Turkish Republic.

Key words: *Economic Transformation, Economic Relations and Order, Agriculture, Trade, Industry.*

* Arş. Gör. Cihan Özgün, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı. E- Mail: cihan.ozgun@ege.edu.tr

XV- XVI. yüzyıllarda en parlak çağını yaşayan Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki pek çok savaşları ticaret yolları üzerinde denetim kurma çabasının cüretkâr birer sonucuydu. Osmanlı Devleti'nin bu ihtişamlı çağında Osmanlılar lehinde ekonomik döngüler, siyasi karar ve dengeleri çok rahatlıkla belirleyebilirken¹ bu ihtişamlı çağları takip eden yüzyıllarda; Osmanlılar aleyhine siyasi döngüler, ekonomik dengelerini yavaş yavaş belirlemeye başladı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun genişlemekte olan kapitalist dünya ekonomisi içindeki iş bölümüne, gelişme merkezlerinden sanayi ürünleri satın alan ve onlara hammaddeler satan bir çevre alanı olarak katılması XVII. ve XVIII. yüzyıllarda iyice belirginleşmişti.²

Osmanlı-Avrupa ticaretinde XVII. yüzyıl boyunca İngilizler egemen oldu. Osmanlı ülkelerinde genellikle ham ipek, tiftik, pamuk ve meyan kökü gibi ham maddeler alıp, yünlü kumaşlar ve madeni eşyalar gibi mamul maddeler satan Levant Company tüccarlarının büyük karları, İngiltere'deki sermaye birikimine ve İngiliz merkantilizminin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Osmanlı ekonomisi için "*arzı kıt talebi bol bir ekonomidir; bu nedenle elde tutmalıyız*" diyen Colbert'in iktisat politikasıyla önemli atılımlar yapan Fransızlar ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla olan ticaretinde XVIII. yüzyılda önem kazandı. Fransızlar da Osmanlılara daha çok sanayi malları satıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptıkları ithalat arasında, XVIII. yüzyılın sonlarında bile bazı düşük kaliteli pamuklu dokumalar, pamuk ve tiftik ipliği bulunması, Osmanlı ekonomisinin mutlak bir ham madde ihracatçısı haline gelecek kadar kendi artizan sanayilerini henüz yitirmediğini göstermesi bakımından ilginçtir.³ Avrupa devletleri'ne tanınan ticaret

¹ Osmanlı Devleti'nin ticaret ve ekonomisinin canlandırılması için uyguladığı politikalardan en önemlisi, büyük şehirler etrafında bir yol sistemi meydana getirmek ve fetihlerle belirli ticaret yollarının denetimini ele geçirmektir. Zira onlar, ticaret yollarının kendi memleketlerinden geçmesinin getireceği maddi faydaları tamamiyle kavramışlardı. Barthold (1984), 226-227.

² Osmanlıların bu tip bir çevre alanı haline getirilmesi için hazırlıklar XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ülkesi ticaret bileşimi ve rejiminde değişiklikler yapılarak başladı. Daha önceleri Venedik bandırası altında ticaret yapan Fransızlar 1569'da Osmanlılardan kapitüler ayrıcalıklar aldı. 1581 yılında İngiltere'de Osmanlı İmparatorluğuyla yapılacak ticareti konu alan Turkey Company kuruldu. Daha sonraları Levant Company adını alan bu tekelci şirket aracılığıyla İngilizler de 1583 yılında Fransızlarınkine benzer ayrıcalıklar elde etti. Hollandalılar 1612'de, Avusturyalılar 1615'de, İsveçliler 1737'de, iki Sicilya Krallığı 1740'da, Danimarkalıları 1746'da, Prusyalılar 1761'de, İspanyollar 1782'de ve Ruslar da 1783'de Osmanlı Hükümetinden kapitülasyon diye bilinen ticaret ve yargı ayrıcalıklarını aldılar. Tezel (1982), 60-61.

³ Tezel (1982), 60-61.

Osmanlı Ekonomi Politığıne Kısa Bir Bakış

kolaylıklardaki denge, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine bozulmuştu. Söz konusu dönemde Avrupa'da kol gücü yerine buhar gücünün geçmeye başlamasıyla üretimde büyük artış sağlanmıştı. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı pazarını elde etmek için Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler kıyasıya bir yarışın içine girmişlerdi.⁴ Bunun ardından gelen manifaktürel başarı ve uygulanan merkantalist politikalar Osmanlı ekonomik düzenini alt üst etmişti.⁵

1774'den sonra kapitülasyonları delme arzusu içinde bulunan Osmanlı Rumları için konsolos olmak veya konsolosluklara hizmetli olarak girerek yabancı tüccarlar gibi davranmak yolu açılmıştı. Ayrıca ticaret, tarım, faizcilikle para kazanan ve çoğu yerli olan konsolosların resmi sıfatları hükümetle ilişkilerinde onlara avantajlı bir durum sağlamaktaydı⁶. Bu değişimleri de göz önünde tutarak şunu söyleyebiliriz ki; Osmanlıların XVIII. yüzyıldaki ülke ekonomisi üzerindeki kontrolü XVI. yüzyıldakine nazaran epeyce zayıflamıştı. Bunun en önemli nedeni Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında konsolos, kaptan ve tüccarlarıyla, ayrıca para ve istihdam olanaklarıyla var olmalarıydı. Ayrıca Hıristiyan tüccarlar, yabancı tüccar ve konsoloslara yanaşmaya ağırlık vererek, vergi yüklerini hafifletmek için sık sık bir tercüman olarak –kağıt üzerinde- bir konsolosluğun hizmetine girmişlerdi. Osmanlı padişahları elçiler nezdinde bu durumu protesto ettikleri halde kalıcı bir başarı sağlayamamışlardı.⁷

XIX. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin yol açtığı üretim patlaması, teknolojik gelişmeler, hızlı ulaşım araçları gibi faktörler nedeniyle, dünya uluslarının birbirleriyle ekonomik ilişkilerini üst düzeylere tırmandırdıkları bir süreç oldu.⁸ Sermaye birikimi her şeyden önce batının gerçekleştirdiği tarihi bir olguydu. Yani batıda iç ve dış sömürü olmasaydı belki sermaye birikimi ve bunun sonucu olarak Sanayi Devrimi görülmeyecekti. Oysa Osmanlılar geleneksel olarak sermayenin belli ellerde toplanmasını engelleyerek ve gerektiğinde müsadere yöntemini kullanarak böyle bir iç oluşuma imkan tanımak istememişti.⁹ Öyle ki XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren buharlı gemilerin yapılmasıyla ticaret

⁴ Çadircı (1991), 6.

⁵ Ekinci (1997), 27.

⁶ Çadircı (1991), 5- 6.

⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Faroqi (1997), 203-204.

⁸ Martal (1999), 73.

⁹ Tabakoğlu (1986), 445.

yollarının kısılması, Asya-Avrupa ticaretinde Osmanlıların topraklarından geçen kervan yollarına büyük darbe indirmiş, Osmanlılar ticari açıdan sadece atıl bir duruma düşmekle kalmamışlar, ayrıca giderek sanayi devrimini tamamlamış büyük devletlerin iyi bir müşterisi olma yoluna da girmişlerdi. Önemle belirtmeliyiz ki, 1750-1815 arasında hiçbir mal Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeteri kadar uzun bir süre içinde ve belirli bir miktarın üstünde düzenli olarak ihraç edilmemişti. Ayrıca 1838'e gelinceye kadar Osmanlı Devleti ekonomik politikasını tek başına belirleyebiliyordu. Uygulanan politikanın temeli ithalata kolaylık sağlamak, ihracata sınırlamalar koymaktı. Böylece dışa kapalı olmamakla birlikte kendi kendine yeten, ürettiğini tüketen bir toplum düzeni yerleşmişti.¹⁰ Dolayısıyla şehirlerde ve kırsal bölgelerdeki üretim faaliyetleri dünya ekonomisindeki değişikliklerden pek etkilenmiyordu. Bu durumda da yerel halkın dış pazarlara veya merkez bölge ekonomilerine bağımlı olduğunu söylememiz oldukça zordur.¹¹

Geleneksel Osmanlı ihraç politikası *provizyonist* bir yapıdaydı. İçerde halkın ihtiyacı karşılandıktan sonra ancak artan kısım ihraç edilebilirdi. Ayrıca devlet *yed-i vahit (tekel)* usulü ile ürünün alım ve satımı üzerine tekeli koyabiliyordu. Tanzimat'a kadar dış ticaret devletin *provizyonist* ve *fiskalist* kaygılarıyla ve kapitülasyonların belirlediği ilkeler ışığında yürütülüyordu. Bu genel konjonktür içinde, Osmanlılar aleyhine siyasi döngülerin, ekonomik dengelerini yavaş yavaş belirlemeye başladığına dair yaptığımız tespit en canlı ve temel örneğini 1838 *Ticaret Anlaşması* oluşturmaktadır.¹² Kapitülasyonların önemli bir aşaması olan 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi, Osmanlı Devleti'nin maliyesinin çıkmaza girmesinin ve Osmanlılarda varolan ticaret ortamının radikal bir şekilde değişmesinin en temel etmenidir. 1838- 1846 arasında ticaret muahedesi yapılan diğer Avrupa devletleri de İngilizlerinkiyle aynı imtiyazlara sahip oluyorlardı. Bununla

¹⁰ Martal (1999), 73.

¹¹ Kasaba, (1993), 37.

¹² Anlaşmanın getirdiği en önemli değişiklik, ihraç yasağı, yed-i vahit ve satın alınan malların nakli için gerekli tezkere yönteminin kaldırılmasıydı. Ayrıca 1826'dan beri çeşitli adlarla alınmakta olan bütün dahili resimler kaldırılmakta ve yerine dahili gümrük resmi olarak %9 oranında bir resim konulmaktaydı. İthal mallarında ise yabancı tüccarın getirdiği malı memleket içine götürmesi halinde ödeyeceği resim sadece %2 idi. Harici gümrük resmi aynen %3 olarak muhafaza edilmekteydi. Bu resimleri ödeyen tüccar, başka herhangi bir engelle karşılaşmaksızın Osmanlı topraklarında perakende ticaret de dahil olmak üzere her türlü ticareti serbestçe yapabilecek duruma gelmiş bulunuyordu. Kütükoğlu (1992), 94.

Osmanlı Ekonomi Politığıne Kısa Bir Bakış

birlikte 1846 Rus ticaret muahedesinde Osmanlı Devleti lehine olmak üzere bazı değışiklikler yer aldı. Rus tüccarı, harp alet ve malzemesi, mükirat, enfiye gibi maddeler de dahil olmak üzere perakende ticaret yapamayacak; şap, sülük, tuz ve tütün alım ve satımları bazı şartlara tabi olacaktı.¹³ İlki Fransızlarla 29 Nisan 1861’de yapılan, onu diğer devletlerle yapılanların takip ettiği Kanlıca Ticaret muahedelerinde, Balta Limanı muahedeleriyle yabancılara tanınan imtiyazlar aynen muhafaza edilmekle beraber bazı maddelerin ticaretine 1846 Rus muahedesindeki gibi sınırlamalar getiriliyordu. Fransa ile yapılan 1861 antlaşmasından sonra aynı yıl İtalya, İngiltere ve Belçika, 1862 yılında Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, İspanya, Danimarka, Prusya, Hollanda ve Avusturya; 1866 yılında Meksika, 1868 yılında Portekiz devletleri de yapılan anlaşmalarla belirtilen bu ayrıcalıklara kavuşmuşlardı.¹⁴

Avrupa’nın Osmanlı hammaddelerine öteden beri rağbeti fazla idi. Bir kısmının Avrupa’da yetişmemesi, bir kısmının kalite üstünlüğü ve hemen hepsinin ucuz oluşu rağbeti artıran sebeplerdendi. Ticaret konusu olan bu malların çoğu önce miri ihtiyaçlar için satın alındığından devletin ödediği fiyat rayicinin altında kalıyor ve üretici imkan bulduğu takdirde malını, daha yüksek fiyat ödeyen yabancı tüccara satmayı tercih ediyordu. Bunun içindir ki yasaklara rağmen kaçak olarak hammaddenin dışarı kaçıışı tam manasıyla önlenemiyordu. 1838’den sonra söz konusu durum değışmeye başladı. Yabancı tüccar her türlü malın alım ve satımında yerli tüccarla aynı haklara sahip olmuştu. Fiyatları kolaylıkla yükseltebildiklerinden Osmanlı tebası olan tüccar ve esnafı yavaş yavaş devreden çıkarmaya başlamışlardı.¹⁵ Önceki dönemde liman kentlerinde toplanan yabancı koloni tüccarları, sadece Osmanlı tüccarlarından hammadde alıp mamullerini satmakla uğraşır, ülke içindeki üretim, tüketim ve ticaretle doğrudan ilgilenmezken, yeni dönemde ilgi alanları arttı ve iç üretim, ulaştırma ve haberleşme işleriyle doğrudan ilgilenmeye başladılar. Bu ilgide, Avrupa’da ortaya çıkan sermaye birikiminin yanında, Osmanlı pazarının da karlı görünmesinin de payı vardı. Yerli sermayesinin,

¹³ Kütükoğlu (1992), 94-95.

¹⁴ Tuz ve tütünün Osmanlı ülkelerine ithali yasaklanıyor, ancak isteyen yabancı tüccar yerli tüccar statüsünde sadece ihraç edeceği miktarı bildirmek şartıyla ülke dışına göndermek hakkına sahip kılınıyordu¹⁴. Dış satım resmi %12’den %8’e indiriliyordu. Her yıl yapılacak %1 indirimlerle resim oranının 7 yıl sonra %1’de sabit kalması hükme bağlanıyordu. Silah, top, tüfek ve her türlü savaş araç ve gereçlerinin Osmanlı topraklarına sokulması yasaklanıyordu. Duru-Turan-Öngeoğlu (1982), 100.

¹⁵ Kütükoğlu (1992), 95.

teknik bilgi ve becerinin, girişimcilerin olmayışı bunların işlerini kolaylaştırıyordu.¹⁶ Öncelikle, XIX. yüzyıl ticaret sözleşmeleri Osmanlı tarımının geçimlik yapısını çözmüştü. Provizyonist klasik Osmanlı ekonomik düzeni parasallaşmış, pazar göstergeleri ve piyasa güdülerini toplumda *iktisadi rasyonaliteyi* egemen kılmıştı. Kendi yağıyla kavru lan kapalı Osmanlı “ekonomileri”ni dış pazara açmış, üreticiye *tevekkül* yerine *kazanç* özlemini aşılarmıştı. Öte yandan ekonomik bütünlük ve türdeşliğe doğru önemli bir açılım sağlamıştı.¹⁷ Osmanlı Devleti bu süreçte, bir yandan geleneksel yapısındaki çözümlere karşı yeni değerler ortaya koymak, öte yandan değişime ayak uydurmak çabaları içindeydi. Ancak ticaret sözleşmeleri, gümrük sisteminde yapılan düzenlemeler, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler, yabancı sermaye yatırımları, verilen imtiyazlar vb. olaylar devletin, dünya kapitalist düzeniyle hızla bütünleştiğini gösteriyordu.¹⁸ Ancak bununla birlikte, XIX. yüzyılın sonlarında, Osmanlı aydınları arasında artık serbest mübadele kapısını kapatmak gerekliliğini, yoksa sanayi ve iç ticareti canlandırmanın katiyen mümkün olmayacağını belirten fikirler yoğunluk kazanmıştı.¹⁹ Osmanlı Devleti’nde bu tür tartışmalar süredursun, merkantalist engellerin kaldırılması,

¹⁶ Çadırcı (1991), 335.

¹⁷ Toprak (1982), 234.

¹⁸ Martal (1999), 73.

¹⁹ Örneğin Ahmet Mithat Efendi, bir iktisatçı olmamasına rağmen ülkenin gelişmişlik düzeyini gerçekçi biçimde tespit ederek yapılması gerekeni görmesi sonucu “kapitalistleşme için himaye” politikasının temellerini atmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çavdar (1981), 173. Kırkor Zohrap Efendi de, Osmanlı üreticisinin yabancı rekabetine karşı pek güçsüz olduğunu belirtiyor, ilkel düzeyde olan Osmanlı sanayini ve ülkenin tek zenginlik kaynağı olan toprak ürünlerini korumak için ılımlı himayeciliği kabul etmenin zorunluluğuna değiniyordu. Bu tür bir dış ticaret politikası benimsenmezse, ülkenin sınırlı servetinin yok olacağına, “ecnebi kapitalistlerin; yabancı sermayecilerin tahakkümünün doğacağına” dikkat çekiyordu. Bkz. Toprak (1982), 112. Mizancı Murat, “Usul-ü Himaye ve Serbest-i Mübadele” başlıklı yazısında, serbest dış ticaret politikasının sanayi’i ve ticareti gelişmiş yabancı ülke sanayi’i ve ticaretiyle rekabet edebilecek güçte ülkeler için uygun düşeceğini Osmanlı Devleti gibi geri kalmış bir ülkede “ancak usul-ü himayenin” diğer bir deyişle koruyucu bir dış ticaret politikasının ulusal çıkarlarla bağdaşacağını belirtiyordu. Bu konu hakkında bkz. Toprak (1982), 106. Hiç kuşkusuz bu usul-ü himaye fikri, başta dönemin devlet adamları olmak üzere bir kısım kitle tarafından karşı çıkılıyordu. Serbest ticaret politikasından yana olanların, himayeci politikalara karşı itirazları; himaye politikasının uluslar arası iş bölümünün gelişmesini engelleyeceğine, malların daha da pahalılaşmasına neden olup ürün kalitesinin düşeceğine, biriken sermayenin himaye edilen dallarda kullanılmasına ve belki de en önemlisi, usulü himayenin merkantilizm gibi çağ dışı olarak nitelendirilmesine dayanılarak eleştiriliyordu. Geniş bilgi için bkz., Çavdar (1981), 176.

Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış

yeni altın kaynaklarının keşfi, iletişim ve ulaşım ağının genişlemesi, yaygın bir savaş çıkmaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında mal, insan ve sermaye akımının genişlemesi ve dünya ekonomisinin derinleşip büyümesi için elverişli bir ortamın ortaya çıkmasında etkili oldu.²⁰

Bu tip ekonomik dönüşümlerin etkisinin en dramatik şekilde yaşandığı yıllarda, 1908 hareketi sonucu İttihat ve Terakki Partisi iktidara geldi. II. Meşrutiyet yıllarında giderek güçlenen milliyetçilik, Osmanlı aydınının iktisadî düşüncesini de etkilemekte gecikmemişti. Alman romantizminden kaynaklanan *millî iktisat* politikası benimsenmiş, serbest dış ticaret politikasından bir an önce vazgeçilerek koruyucu bir dış ticaret politikasının uygulamaya sokulması özenmişti.²¹ 1908'den sonra sayıları önemli ölçüde artan gazete ve dergilerde ticaretin önemini vurgulayan yazılar yoğunluk kazanmıştı. İkinci Meşrutiyetle birlikte Müslüman- Türk unsur ticarete daha çok yer almaya başlamıştı.²² İttihatçılar millî iktisat politikasıyla hem dünya kapitalizminin Osmanlı Ekonomisi üzerindeki etkilerini giderebileceklerini hem de ülke içinde giderek palazlanan azınlık tüccarlarına karşı bir millî burjuvazi yaratabileceklerini düşünüyorlardı.²³ Ancak Türk Müslüman tüccar yaratma çabalarının sonucu millî mücadeleden önce alınamamıştı.²⁴

II. Meşrutiyet döneminde ülke ekonomisine egemen olan azınlık burjuvazisine karşı Türk unsurlardan Millî burjuva yaratma politikası izleyen İttihat ve Terakki'nin çabaları yoğunlaşmış; azınlık burjuvazisine karşı yaratılmak istenen Türk burjuvazisi I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntılardan da yararlanarak ve hükümetten de destek görerek gittikçe güçlenmişti.²⁵ Bir yandan Müslümanlara ait birikimlerle bankalar kurulurken diğer yandan Rum ve Ermeni azınlıkların ekonomik yaşamdan dışlanmasına çalışılmış, yabancı unsurlara karşı boykot hareketlerine girişilmişti.²⁶ I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı devleti kapitalist dünya ekonomisiyle tamamen bütünleşmiş uydu ülke konumunu andırıyordu.²⁷ Osmanlı Devleti'nde

²⁰ Kasaba (1993), 42.

²¹ Toprak (1982), 225.

²² Toprak (1982), 50- 52.

²³ Martal (1993), 18.

²⁴ Kıray (1998), 87- 88.

²⁵ Çetin-Uyar (1993), 395.

²⁶ Yaman (1998), 47.

²⁷ Kuramsal olarak teknelci kapitalizmin (=emperyalizm) en belirgin ekonomik özelliği belli bir düzeye erişmiş kâr oranını korumak veya daha yükseltmek için fazla sermayesini sermayenin

iktisadi dengelerin devamlı Avrupalıların aleyhinde gelişmesine neden olan kapitülasyonlar, savaş sırasında bir oldubitti ile kaldırıldı. Avrupalılar savaş ortamında kendileri için bir sömürü aracı olan kapitülasyonların, 1914’ de kaldırılmasını nasıl olsa bu hastanın mirasını savaş sonrası parçalayıp sömüreceklerini düşünerek -ama Anadolu’yu sömürge durumuna getirilmesi yolundaki çabalarına karşı olası bir mücadelenin çıkmasını akıllarına getirmeden- karşı çıkma girişimlerinde ısrarcı davranmadılar. İttihat ve Terakki bu ortamı değerlendirerek, yabancı işletmelere Türk personel kullanma ve bunları iş yaşamına hazırlama yükümlülüğü getirmiş, iç pazarı Türklere açmak ve ticari yaşamda etkinliklerini sağlamak amacı izlemişti. Nitekim I. Dünya Savaşı öncesi iç sermaye hareketini savaş oldukça hızlandırmıştı.²⁸ Savaş başlar başlamaz deniz ticaret yolları kapandığı için ithalat aksamış, büyük şehirlerin yiyecek gereksinimlerinin karşılanması için, Anadolu’nun üretim kaynaklarından yararlanmak düşünülmüştü.²⁹

İttihat ve Terakki’nin taşra örgütleri, kredi ve satış kooperatifleri kurarak üretici ve Müslüman tüccarı örgütlemiş; böylece piyasayı denetimleri altında bulunduran alıcı sendikaların karşısına tek satıcı olarak çıkmışlardı. İttihat ve Terakki ulusal bankacılığa yönelmiş, Osmanlı Bankası’nın yerini alacak bir devlet bankasının temellerini atmış, taşrada Müslüman- Türk eşrafını “*Milli Bankalar*” kurmaya özendirmişti. Nitekim savaş koşulları bu şekilde otarşik bir çözümü zorunlu kılmış ise de sonuçta “milli iktisat”a ortam hazırlamıştı. Ancak ülke ekonomisi savaş sırasında büyük darbe yemiş, savaş öncesi ortalama 15 milyonu besin maddesi, 30 milyonu sınaî mal olmak üzere yılda toplam 45 milyon Osmanlı liralık ithalatı olan Osmanlı devleti, 1915 yılında bu miktarın %3’ünü bile yakalayamamıştı. Bu nedenle ülke olanaklarıyla yetinmek zorunda kalınmış, kendi yağıyla kavrulan bir Osmanlı ekonomisi oluşturulmak istenmişti.³⁰ Ülke ekonomisinde düzenleyici bir rol oynamayı deneyen İttihat ve Terakki kendi iktidarına bağlı çevrelere zorunlu

kıt, kâr oranının yüksek olduğu alanlara yöneltmektir. Sermaye ihracı önce devlet borçları şeklinde olup daha sonra hammadde kaynakları üzerinde yoğunlaşır. Berber, (1993), 11.

²⁸ Yaman (1998), 47. Babiâli *ad velorem* (değere göre) tarifeden *spesifik (miktarı göre)* tarifeye geçmiş; böylelikle seçici bir gümrük politikası izleyerek, gümrüklerini yabancı devletlerin onayını almaksızın dilediğince yükseltebilme imkanı kazanmıştı. Kapitülasyonların kaldırılışı ve yeni gümrük tarifesi “ekonomik bağımsızlık” doğrultusunda atılmış önemli adımlardı. Geniş bilgi için bkz. Toprak (1982), 225.

²⁹ Yaman (1998), 47.

³⁰ Toprak (1982), 21, 25–26.

gereksinim maddelerinin imalat ve satış tekelini verdi. Gerekçe "...Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, vatandaşlar insanca kayıp verdikten başka, geçim sıkıntısına düşüyorlardı; bu itibarla vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek...", "... bu sefer Türkler zenginleşsin..." idi.³¹ Bu yıllarda serbest piyasa mekanizması savaş nedeniyle alt üst olmuş, devlet doğrudan iktisadi yaşama müdahale etmek gereği duymuştu. Öte yandan "milli iktisat" ve "iktisadi uyanış" adı altında Müslüman Türk unsur girişimciliğe özendirilmiş, sermaye birikimini hızlandıran spekülative kazançlara göz yumulmuştu. Osmanlı toplumunda güçlü bir ahlak anlayışının zaaf içine girmiş olması, tüccarın aşırı fiyatlarla mal satışının, memurun yasa dışı yollarla ticarete atılışının, ticarete spekülative girişimler ve istifçiliğin rağbet görmesinin en temel nedenleri olarak gösterilebilir.³²

Savaş yıllarında toplam ithalatın % 90'nını Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan gerçekleştiren Osmanlı devletinin bu ticareti kesintiye uğramış³³ savaşa girmeden önce elinde bulunan 110.000 tonluk küçük ticaret filosunun üçte ikisini kaybetmişti.³⁴ Ancak Kurtuluş savaşı sırasında, (Müslüman- Türk) tüccarın dış ticarete aracı rolü oynaması ihracat ve ithalat güçlüğü doğurmuş, sermayeli az sayıdaki (Müslüman- Türk) tüccarlar dış ticareti bilmediklerinden sık sık yanılgıya düşmüşler, dış ticaret boşlukları doğmuş, dış bağlantıların kapanmasına neden olmuştu. Ulusal savaş boyunca dış ticaret açık vermişti.³⁵ Savaşta, Anadolu'nun ekonomik yaşamı büyük

³¹ Yaman (1998), 48.

³² Toprak (1982), 34 ve 57. Nitekim tüccar savaş durumundan yararlanıp, karaborsayla özellikle şehir halkının sırtından kolay kazanç sağlama yollarını bulmuştu. Örneğin 1914 Temmuz ile 1918 Eylül arasında, şeker 3 kuruştan 250'ye, zeytinyağı 12 kuruştan 280'e, pirinç 3 kuruştan 90'a fırlamıştı. Buğdayın çuval fiyatı 0.99 lira iken 51 liraya erişmişti. Ordu orta kalite buğdayı 28 ile 32 liraya almıştı. Bu fiyatlar arasındaki oransal farklılıklara dayanarak spekülative kazançların ne dereceye vardığını görebildiğimiz gibi, savaş sonrası ülkede niçin "Harp zenginlerinin" türediğini de hiç tartışmasız anlayabiliyoruz. Dolayısıyla, yönetimin oynadığı rolü göz önünde tutacak olursak ulusal bir ekonomi kurma yolundaki çabalar, yarı sömürge koşullarının ortadan kaldırılmaması ve girişimcilerin kolay kazanç sağlama yollarını seçmeleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kabul etmek gerekir ki yarı sömürge koşullarının yarattığı toplumsal yapı içindeki ticari geleneğin değişmeden kalışı ulusal ekonomiyi kurma girişimlerine ket vurmuştu. Lütfen bkz. Yaman (1998), 48

³³ Toprak (1982), 120; Yaman (1998), 49.

³⁴ Darkot (1963), 218.

³⁵ 1921 yılında ihracat Antalya, Trabzon, Samsun ve Erzurum'dan gerçekleştirilmiş on aylık süre içinde 9.317.822 liralık ihracat yapılmış, 2 milyon lira açık verilmişti. Yaman (1998), 50-51.

ölçüde TBMM Hükümetinin denetimindeydi ve ordunun gereksinimlerinin karşılanması en büyük iktisadi girişim olarak görünmekteydi.³⁶ Nitekim Tekâlif-i Milliye emirleri ulusal yükümlülük çerçevesinde, halk ve tüccarın bazı ham madde, yarı mamul ve mamul malların %40'ını devlete verecek ve bunun bedelini ilerde tahsil edecekti.³⁷ Görülüyor ki, alıcı ulusal devletti ve siyasi ortamın belirsizliği tüccarın parasını alıp alamayacağına da kesin bir teminat vermemekteydi. Bununla birlikte Anadolu hareketi her türlü üretim kaynaklarına el atarak siyasal olduğu kadar bu ekonomik savaşımından da galip çıkmıştır. II. Meşrutiyet döneminde izlenen milli iktisat politikaları sonrasında yaratılmak istenen Türk burjuvazisi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra azınlıkların göç etmesiyle rakipsiz bir konuma gelmiştir.

Sonuç olarak; Kurtuluş savaşı öncesinde Osmanlı Devleti siyasal, ekonomik ve mali bakımdan tam bir çöküntü içinde, kapitülasyonlar zinciriyle dışa bağımlı durumdaydı. Dış borçlar giderek artmaktayken, yabancı sermaye ülkenin önemli bütün ekonomik girişim alanlarını ele geçirmiş durumdaydı; daha açık bir deyişle Osmanlı Ülkesi kapitalist ülkelerin hammadde ambarı, mamul madde pazarı konumuna gelmişti. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı mali kaynak bulma –veya yaratma- çabalarıyla geçmiş, Osmanlı Devleti'nin yığıntılarından farklı bir iktisadi anlayışa sahip yeni bir Türk Devleti ortaya çıkmıştır.

³⁶ Yaman (1998), 52.

³⁷ Çavdar (1981), 249; Avcioğlu (1971), 207.

BİBLİYOGRAFYA

- AVCIOĐLU (1971) Dođan Avcıoğlu, Türkiye'nin Duzeni I, Bilgi Yayınları, Ankara 1971.
- BARTHOLD (1984) W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Haz. Fuat Koprulu), Turk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- BERBER (1993) Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Doktora Tezi, İzmir 1993.
- ÇADIRCI (1991) Musa Çadirci, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Turk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- ÇAVDAR (1981) Tefvik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları, Ankara 1981.
- ÇETİN-UYAR (1993) Türkan Çetin- Hakkı Uyar, "Tariş ve Siyasal İktidarlar, *Tariş Tarihi*, İzmir 1993.
- DARKOT (1963) Besim Darkot, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, İstanbul 1963.
- DURU-ÖNGEOĞLU-TURAN (1982)

Cihan Özgün

- Cihan Duru- Kemal Turan-
Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk
Dönemi Maliye Politikası*, 1. Kitap,
TİSA Yayınları, Ankara 1982.
- EKİNCİ (1997) Necdet Ekinci, *Sanayi ve Uluslaşma
Sürecinde Toprak Reformundan Köy
Enstitülerine*, Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara 1997.
- FAROQHI (1997) Suraiya Faroqhi, “İktisat Tarihi -17
ve 18. Yüzyıllar”, (Haz. Sina
Akşin), *Türkiye Tarihi*, III, Cem
Yayınları, İstanbul 1997.
- KASABA (1993) Reşat Kasaba, Osmanlı
İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi,
Belge Yayınları, İstanbul 1993.
- KIRAY (1998) Mübeccel B. Kıray, Örgütlemeyen
Kent: İzmir, 2. baskı, İstanbul 1998.
- KÜTÜKOĞLU (1992) Mübahat Kütükoğlu, “Tanzimat
Devrinde Yabancıların İktisadi
Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*,
(Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk
Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
1992.
- MARTAL (1993) Abdullah Martal, “Osmanlı
Ekonomisi ve Batı Anadolu’da
Kooperatifçiliğe Yol Açan
Ekonomik Gelişmeler”, *Tariş
Tarihi*, İzmir 1993.

Osmanlı Ekonomi Politigine Kısa Bir Bakış

- MARTAL (1999) Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.
- TABAKOĞLU (1986) Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1986.
- TEZEL (1982) Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- TOPRAK (1982) Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara 1982.
- YAMAN (1998) Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, Betik Yayınları, Ankara 1998.